

Ekonomia

Wiedza i kapitał ludzki w środowiskach przedsiębiorczości

Podejście terytorialne

Zbigniew Przygodzki

Wiedza i kapitał ludzki w środowiskach przedsiębiorczości

Podjęcie terytorialne

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Ekonomia

Wiedza i kapitał ludzki w środowiskach przedsiębiorczości

Podejście terytorialne

Zbigniew Przygodzki

**WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO**

ŁÓDŹ 2018

Zbigniew Przygodzki – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Gospodarki Regionalnej i Środowiska
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 39

RECENZENT
Andrzej Klasik

REDAKTOR INICJUJĄCY
Monika Borowczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE
Hanna Opala

SKŁAD I ŁAMANIE
AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI
Stämpfli Polska Sp. z o.o.
Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Shutterstock.com

© Copyright by Zbigniew Przygodzki, Łódź 2018
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07877.17.0.M

Ark. wyd. 16,0; ark. druk. 15,875

ISBN 978-83-8088-684-1
e-ISBN 978-83-8088-685-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

*Tymoteuszowi
- z dumą i wiarą*

Spis treści

Wstęp	11
CZĘŚĆ 1	
Terytorialny wymiar funkcjonowania środowisk przedsiębiorczości w gospodarce opartej na wiedzy – potrzeby współczesnej gospodarki	19
Rozdział 1	
Terytorialny charakter procesów rozwoju w warunkach globalizacji	21
1.1. Terytorium – przestrzeń tworzenia się instytucji i koordynacji zachowań	21
1.2. Terytorializacja – „oswajanie” globalizacji	30
1.3. Terytorium – źródło budowania przewag konkurencyjnych przedsiębiorstw	37
1.4. Kapitał terytorialny jako zasób strategiczny dla przedsiębiorstw	48
Rozdział 2	
Ewolucja i istota środowisk przedsiębiorczości	59
2.1. Fenomen środowisk przedsiębiorczości	59
2.2. Instytucjonalny wymiar środowisk przedsiębiorczości – ewolucja terytorialnych systemów produkcji	67
2.3. Sieci w środowiskach przedsiębiorczości	75
2.4. Środowiska innowacyjne – od lokalności do środowiska umiędzynaradawiającego	83

CZĘŚĆ 2

Wiedza i kapitał ludzki jako zasoby strategiczne w rozwoju terytorium – kluczowe czynniki rozwoju 89

Rozdział 1

Wiedza jako specyficzny zasób terytorium 91

- 1.1. Terytorialne właściwości procesów produkcji i dyfuzji wiedzy 91
- 1.2. Terytorialny charakter luki wiedzy – wartość i zróżnicowanie zasobów wiedzy 99
- 1.3. Terytorialna koncentracja wiedzy – klastry i huby wiedzy 106
- 1.4. „Bliskość” w procesie tworzenia zasobów wiedzy 112

Rozdział 2

Kapitał ludzki jako element aktywów terytorium 119

- 2.1. Interpretacja znaczenia kapitału ludzkiego w perspektywie terytorium 119
- 2.2. Pojęcie i właściwości kapitału ludzkiego – ujęcie syntetyczne 135
- 2.3. Terytorialna koncentracja kapitału ludzkiego 139

Rozdział 3

Procesy innowacyjne w środowiskach przedsiębiorczości 145

- 3.1. Modele zarządzania innowacjami zdeterminowane terytorialnie 145
- 3.2. Procesy uczenia się w środowiskach przedsiębiorczości 154
- 3.3. Środowiska kreatywne i innowacje ukryte w procesach rozwoju terytorium 160
- 3.4. Innowacyjność środowisk przedsiębiorczości – strategie specjalizacji i dywersyfikacji 174

CZĘŚĆ 3

Terytorialny wymiar inwestycji w wiedzę i rozwój kapitału ludzkiego na rzecz innowacyjnych środowisk przedsiębiorczości. Case study regionu łódzkiego 185

Rozdział 1

Dylematy inwestowania w wiedzę i kapitał ludzki – ujęcie podmiotowe i metodyczne 187

Rozdział 2

Percepcja inwestycji w wiedzę jako czynnika konkurencyjności przedsiębiorstw 193

Rozdział 3

Świadomość potrzeb inwestycyjnych w kapitał ludzki w innowacyjnych środowiskach przedsiębiorczości 199

Rozdział 4

**Partnerstwo władz samorządowych i instytucji pozarządowych
w obszarze inwestycji w wiedzę i kapitał ludzki 207**

Zakończenie

Decentralizacja i terytorializacja polityki rozwoju kapitału ludzkiego – wnioski i rekomendacje 215

Bibliografia 223

Streszczenie 243

Summary 247

Spis rysunków i tabel 251

Nota o Autorze 253

Wstęp

Mój region to część globalnego świata czy prowincja? Niepokój. Można odnieść wrażenie, że stan ten jest permanentnym i dominującym uczuciem towarzyszącym człowiekowi. Niepokój o bezpieczeństwo jutra. Niepokój o trwałość wartości. Niepokój o trafność wyborów. Niepokój o utratę dominacji. Niepokój o utratę tożsamości. Niepokój powodowany ciągłą zmianą...

Determinizm rozwoju cywilizacyjnego wywołuje presję zmiany. Według powszechnie akceptowanej definicji świata ludzie potrzebują rozwoju gospodarczego, społecznego, ale także osobowościowego (indywidualnego), aby czuć satysfakcję, zadowolenie, maksymalizować poczucie dobrostanu, a przede wszystkim minimalizować poczucie niepokoju. Rozwój uwalnia człowieka. W sensie dosłownym i przenośnym przesuwa granice wolności działania, wyboru, doświadczania i rozumienia. Paradoksalnie jednak pozbycie się granic lub nawet ich rozszerzanie wywołuje stan lęku i niepewności przed nieznanym, rodzi dotąd nierozpoznane zagrożenia. W ostatnich 30 latach zmiany te nasiliły się w niespotykanej dotąd skali. Ich przyczyny określa się ogólnie pojęciem procesów globalizacji. Globalizacja ujawnia szereg zjawisk natury zarówno społecznej, jak i gospodarczej, które w różnym stopniu zmieniają dotychczasowe zasady, style i modele funkcjonowania podmiotów gospodarczych, gospodarstw domowych, rodzin i jednostek. Globalizacja zdeterminowała ruch i ujawniła w szerokiej skali potrzebę aktywności. Bariery przewozu towarów, podróżowania i, szerzej, komunikacji ulegają minimalizacji. W wielu przypadkach potrzeba posiadania ewoluowała do potrzeby dostępu. Zmiany te rewolucjonizują organizację rynku i, co ważniejsze, podnoszą znaczenie sfery społecznej w procesach rozwoju. Mechanizmy kształtujące zachowania społeczne w większym zakresie niż do niedawna wpływają na organizację życia gospodarczego. Mobilność w różnych odmianach (przestrzenna, zawodowa, pracownicza itp.) stała się faktem. Praktycznie każdy może wszędzie pojechać, pracować, zamieszkać, odpoczywać. Zmieniła się także percepcja mobilności na skutek rozwoju technologii komunikacyjnych. Do kanonu języka naukowego weszły

już takie pojęcia jak: bezczasowy czas czy przestrzeń przepływów, sugerujące zmiany percepcji dwóch podstawowych wymiarów czasu i przestrzeni w analizach społeczno-ekonomicznych¹.

Globalizacja, wbrew pozorom, zwraca uwagę przede wszystkim na człowieka. Klasyczne, w ujęciu ekonomicznym, czynniki produkcji ulegają przewartościowaniu, w skali wpływającej na zmianę paradygmatów i rozumienia procesów gospodarczych. Z perspektywy czynników rozwoju to człowiek pojmowany w kategoriach kapitału oraz wiedza, czyli zasób, w który zostaje wyposażony, w zdecydowanej mierze determinują współczesne procesy rozwoju. Obserwowane zmiany nie mają przy tym charakteru rewolucyjnego, a raczej ewolucyjny. Dominujące czynniki rozwoju nadal mają tendencję do koncentracji przestrzennej. „Współczesne modele i koncepcje ekonomiczne świadczą o utrzymującej się pozycji teorii rozwoju spolaryzowanego w wyjaśnianiu zjawisk społeczno-ekonomicznych”². Zjawiska te zdeterminowane są zarówno mechanizmami rynkowymi, na których są oparte, jak również utrwalone i zakorzenione w systemie instytucjonalnym³. Współczesne teorie rozwoju regionalnego⁴ bezpośrednio odwołują się do klasycznych wyjaśnień, interpretując przyczyny i mechanizmy rozwoju w świetle nowych uwarunkowań. Nadal zasadniczym wyzwaniem pozostają dylematy związane z rozprzestrzenieniem się zjawisk i efektów rozwojowych.

1 M. Castells, *Spółeczeństwo sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 451.

2 P. Churski, *Model polaryzacyjno-dyfuzyjny w przemianach polityki spójności – konsekwencje dla ukierunkowania polityki rozwoju. Rozwój regionalny i polityka regionalna*, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań 2014, s. 16.

3 M.E. Sokołowicz, *Rozwój terytorialny w świetle dorobku ekonomii instytucjonalnej. Przestrzeń – bliskość – instytucje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.

4 Mowa tutaj m.in. o takich teoriach i koncepcjach jak: teoria wzrostu endogenicznego [P.M. Romer, *Human Capital and Growth: Theory and Evidence*, „National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper” 1989, nr 3173; R.E. Lucas, *On the Mechanics of Economic Development*, „Journal of Monetary Economics” 1988, nr 22], teoria nowej geografii ekonomicznej (P. Krugman, *Rewolucja rosnących przychodów w handlu i geografii*, „Gospodarka Narodowa” 2010, nr 11–12), teoria innowacyjnych środowisk przedsiębiorczości (Ph. Aydalot, *Milieux innovateurs en Europe*, GREMI, Paris 1986), teoria klastrów (M.E. Porter, *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa 2001), koncepcja regionalnego systemu innowacji [C. Freeman, *The National System of Innovation in Historical Perspective*, „Cambridge Journal of Economics” 1995, nr 19; B.A. Lundvall (red.) *National Innovation Systems: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*, Pinter, London 1992], koncepcja terytorialnego modelu innowacji [F. Moulaert, F. Sekia, *Territorial Innovation Models: A Critical Survey, Debates and Surveys*, „Regional Studies”, 2003, vol. 37(3)], koncepcja regionu uczącego się i klasy kreatywnej [R. Florida, *Toward the Learning Region*, „Futures” 1995, vol. 27, nr 5; *idem*, *Cities and the Creative Class*, „City and Community” 2003, vol. 2(1)], koncepcja miasta kreatywnego [K. Lynch, *The Image of the City*, Cambridge 1960; A. Klasik (red.), *Kreatywna aglomeracja – potencjały, mechanizmy, aktywności. Podejścia metodologiczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego, Katowice 2008].

Zmiana polega przede wszystkim na uwzględnieniu efektów globalizacji, głównie w zakresie bezprecedensowego wzrostu znaczenia wiedzy i kapitału ludzkiego⁵, a z drugiej strony terytorializacji procesów rozwoju⁶. Stąd mowa dziś o gospodarce opartej na wiedzy i terytorialnym paradygmacie rozwoju⁷.

Zasoby wiedzy oraz sprawne systemy determinujące jej tworzenie i transfer pozwalają aktorom gospodarczym na aktywne uczestnictwo w otwartych systemach innowacji. Gospodarka sprawnie wykorzystująca wiedzę jako czynnik rozwoju w szczególny sposób zakorzeniona jest w procesach społecznych⁸. Zasobna jest w kapitał społeczny oraz formalne i nieformalne instytucje podnoszące sprawność i zdolności innowacyjne przedsiębiorstw. Sieciowy charakter powiązań społeczno-gospodarczych pomiędzy głównymi aktorami procesów rozwoju stanowi infrastrukturę relacji rynkowych. Gospodarka oparta na wiedzy wykorzystuje nowoczesne rozwiązania informacyjno-komunikacyjne podnoszące sprawność relacji z partnerami biznesowymi i klientami, a także obniżające koszty działalności. Jednym z najważniejszych filarów tego typu gospodarki jest także dostęp do kapitału ludzkiego. Jest to jeden z kluczowych czynników lokalizacji przedsiębiorstw, w tym także korporacji transnarodowych, charakteryzujących się wysokim poziomem mobilności. Potwierdzeniem jest również fakt poszukiwania kapitału ludzkiego w przestrzeni przez podmioty gospodarcze i lokalizację w miejscach jego koncentracji.

Tym samym uwaga zostaje zwrócona na terytorium, które potrafi koncentrować kapitał ludzki o zróżnicowanej specyfice, właściwościach, kompetencjach i umiejętnościach. Jest to kapitał, który często dysponuje specyficznym rodzajem wiedzy. Kapitał ludzki, mimo że jest zasobem mobilnym przestrzennie, podlega procesom koncentracji, której jedną z ważnych determinant są efekty bliskości⁹. Oznacza to, że ludzie koncentrują się w wielu lokalizacjach. Każde miejsce ma swoją historię, tradycje, kulturę i zwyczaje, których doświadczają jednostki znajdujące się w określonej przestrzeni oddziaływać. Terytorium wzbogacane jest nowymi relacjami o charakterze prywatnym i rynkowym, formalnym i nieformalnym. Tworzy się wartość, która ma znaczenie zarówno

5 W.M. Gaczek, *Kapitał wiedzy a poziom wzrostu gospodarczego regionów europejskich*, [w:] W.W. Budner (red.), *Gospodarka przestrzenna. Udział poznańskiego Uniwersytetu Ekonomicznego w kształtowaniu współczesnego paradygmatu*, t. 2: *Zastosowania paradygmatu*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2016, s. 153–178; R. Florida, *Toward...*

6 A. Jewtuchowicz, *Terytorium i współczesne dylematy jego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013; I. Pietrzyk, *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, PWN, Warszawa 2000.

7 A. Nowakowska, *Regionalny wymiar procesów innowacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.

8 K. Grzesiuk, *Zakorzenienie społeczne gospodarki. Koncepcja Marka Granovettera*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015.

9 R.A. Boschma, *Competitiveness of Regions from an Evolutionary Perspective*, „Regional Studies” 2004, vol. 38(9).

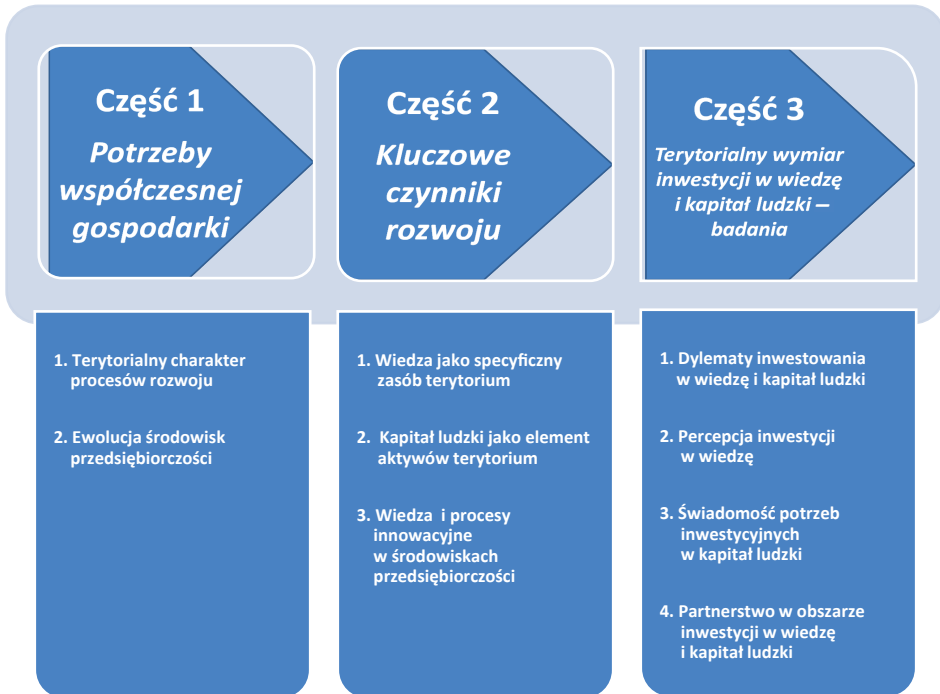
społeczne, jak i gospodarcze – zaufanie¹⁰. Tym samym efekty globalizacji docierają do wielu miejsc i w nich pozostają zakotwiczone. Poczucie niepewności zostaje osłabione. Ludzie i instytucje – użytkownicy określonego terytorium – wytwarzają specyficzny klimat, warunki życia i działania, które kreują środowiska przedsiębiorczości. Środowiska te, wykorzystując lokalne właściwości terytorium oraz siły globalizacji, zyskują zdolność konkurowania w skali globalnej. Terytorialna logika funkcjonowania stwarza poczucie „bycia u siebie” w miejscu, które daje wrażenie stabilności, jednocześnie pozbywając się wrażenia prowincjonalności i separacji.

Niewątpliwie jednak związki między globalizacją i lokalizacją są złożone i dynamiczne, wymagają koordynacji, stymulowania i inwestycji. Rynkowa logika procesów gospodarczych oparta jest na mechanizmie rywalizacji, zatem aktywne konkurowanie dotyczy także środowisk przedsiębiorczości zorientowanych wokół kapitałów terytorialnych.

Regiony, które potrafią uruchamiać i wzmacniać systemy oparte na terytorialnej logice funkcjonowania, a jednocześnie aktywnie i efektywnie uczestniczą w produkcji, absorpcji i dyfuzji wiedzy, zdolne są uzyskiwać korzyści z konkurencji w skali globalnej. Środowiska przedsiębiorczości, które sprawnie dostosowują się do nowych uwarunkowań, stają się liderami procesów rozwoju gospodarczego oraz ważnymi animatorami relacji i procesów społecznych. W perspektywie badawczej celowa jest zatem identyfikacja zdolności środowisk przedsiębiorczości do absorpcji i wykorzystywania wiedzy i kapitału ludzkiego jako determinant procesów rozwoju terytorium oraz określenie ich rangi wśród czynników kształtujących konkurencyjność i innowacyjność środowisk przedsiębiorczości. Układ proponowanej pracy, w ujęciu teoretycznym i praktycznym, zorientowany jest na realizację celu badawczego. Rozważania podzielono na trzy części powiązane ze sobą logicznie. Część pierwsza poświęcona jest identyfikacji potrzeb współczesnej gospodarki. W części drugiej określono współczesne czynniki rozwoju. Część trzecia zawiera natomiast syntetyczne wyniki badań dotyczących zdolności różnych grup podmiotów tworzących środowiska przedsiębiorczości do wykorzystywania wiedzy i identyfikujących warunki zaangażowania w inwestycje w kapitał ludzki (rys. 1).

---

10 F. Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, PWN, Warszawa–Wrocław 1997.

Rysunek 1. Logiczny plan pracy
Źródło: opracowanie własne

W pierwszej części pracy dokonano identyfikacji i analizy terytorialnego wymiaru funkcjonowania środowisk przedsiębiorczości w gospodarce opartej na wiedzy. Rozdział pierwszy poświęcony jest analizie badań teoretycznych, dowodzących istnienia bezpośredniego związku i wzajemnych zależności pomiędzy terytorium a gospodarką globalną. Procesy rozwoju mają terytorialny rodowód. Przestrzeń i miejsce są kolebką tworzenia się instytucji i koordynacji zachowań aktorów procesów rozwojowych. Instytucjonalne uwarunkowania, determinowane specyfiką terytorium, określone są m.in. poprzez historię miejsca, tradycje lokalnej społeczności, tradycje gospodarcze regionu. Lokalność pozwala jednostce korzystającej z efektów globalizacji czuć się bezpiecznie, uwalniając od krępującego stanu niepewności. Dzięki relacyjnej strukturze kontaktów oraz kapitałowi społecznemu terytorium zaopatrzone zostaje w wiedzę, stanowiącą źródło budowania przewag konkurencyjnych. Potencjał konkurencyjny użytkowników terytorium uzależniony jest od jego specyficznych zasobów, które definiuje się pojęciem kapitału terytorialnego. Kapitał terytorialny jako zasób strategiczny jest źródłem budowania przewag konkurencyjnych zarówno małych i średnich podmiotów gospodarczych, jak również dużych korporacji, podmiotów sektora prywatnego, publicznego oraz pozarządowego.

W rozdziale drugim poddano analizie ewolucyjne zmiany organizacji i instytucjonalizacji środowisk przedsiębiorczości. Analiza ta wsparta jest określeniem różnic specyfiki i właściwości środowisk przedsiębiorczości, wynikających ze zróżnicowań w kapitale terytorialnym, i zróżnicowanej budowy sieci gospodarczo-społecznych. Efektywność środowisk przedsiębiorczości opiera się na sieciowej organizacji terytorialnie zakorzenionych systemów produkcyjnych. Społeczna, gospodarcza i techniczna infrastruktura sieci pozwala tworzyć porozumienia, które w procesach kooperacji dają możliwość jednoczenia działań na rzecz osiągania celów rynkowych partnerów sieci. Cele te zazwyczaj mają zindywidualizowany charakter, ale bliźniacza treść pozwala tworzyć lokalne koalicje na rzecz ich osiągania. Efekty dotyczą najczęściej korzyści zewnętrznych, skali i aglomeracji oraz oszczędności w kosztach transakcyjnych.

W odpowiedzi na zidentyfikowane, aktualne potrzeby gospodarki drugą część pracy ukierunkowano na analizę współczesnych czynników determinujących procesy rozwoju, czyli wiedzę, kapitał ludzki i innowacyjność środowisk przedsiębiorczości. Są to strategiczne czynniki rozwoju terytorium. W rozdziale pierwszym tej części książki dowodzi się, w jaki sposób z pozoru absolutnie mobilne zasoby wiedzy związane są z terytorium i jakie znaczenie ma lokalizacja w determinowaniu wartości wiedzy. Terytorialna koncentracja wiedzy i związane z tym procesy dyfuzji, transferu i kreacji jej zasobów, m.in. na skutek efektów bliskości, determinują dynamikę i produktywność procesów innowacyjnych. Dzieje się tak tylko wówczas, gdy terytorium bogate jest w kapitał ludzki, który sprawia, że zasoby wiedzy mogą być wykorzystywane jako aktywa w procesie konkurowania. Kapitał ludzki, podobnie jak wiedza, także jest zasobem mobilnym, jednak podstawowe procesy inwestowania w ludzi są ściśle związane z kapitałem terytorialnym i lokalizacją w konkretnej przestrzeni. Efektywność inwestycji w kapitał ludzki oraz zarządzanie zasobami tego kapitału na poziomie regionalnym są możliwe i pożądane z uwagi na silną tendencję do koncentracji kapitału ludzkiego w przestrzeni oraz jego zróżnicowanie.

Innowacyjne środowiska przedsiębiorczości wymagają wiedzy dla swojego istnienia. Jest to warunek konieczny, determinujący terytorialne modele zarządzania innowacjami i specyficzną formułę procesów uczenia. Terytorium wytwarza przewagę konkurencyjne, staje się atrakcyjne dla zróżnicowanych grup adresatów, w tym klasy kreatywnej. Ten najcenniejszy element kapitału ludzkiego potrafi koncentrować i inicjować kreatywne środowiska, które z jednej strony wzmacniają zdolności innowacyjne gospodarki, a z drugiej ujawniają nowe lub dotąd nierozpoznane sfery jej produktywności. Identyfikowane są innowacje ukryte, które mają swój udział (często rosnący) w procesach rozwoju terytorium. Idealny klimat dla działania i koncentracji potencjału kreatywnego ujawniają miejsca o wysokim poziomie urbanizacji – miasta, najczęściej duże jednostki i metropolie. Procesy koncentracji nowych czynników rozwoju, determinujące tworzenie się i konkurencyjność środowisk przedsiębiorczości, związane są jednak z klasycznym dylematem dotyczącym wyboru strategii działania pomiędzy

specjalizacją i dywersyfikacją. Badacze przyjmują powszechnie podział korzyści wynikających z koncentracji działalności gospodarczej, zdeterminowanej potencjałem endogenicznym, na efekty typu marshallowskiego¹¹ i efekty typu J. Jacobs¹². Zróżnicowane wyjaśnienia w tym zakresie obecne są w wielu teoriach ekonomicznych i podejściach do realizacji polityki rozwoju, włącznie z aktualnie promowaną koncepcją *smart specialization*. Koncepcja inteligentnych specjalizacji regionalnych wbrew pozorom nie skupia się wyłącznie na osiągnięciu korzyści *stricte* ze specjalizacji. Warunki jej wdrażania dyskонтują jednocześnie efekty dywersyfikacji sektorowej¹³.

Trzecia część pracy zawiera komentarz empiryczny i syntetyczne wnioski z badań dotyczących terytorialnego wymiaru inwestycji w wiedzę i kapitał ludzki na rzecz innowacyjnych środowisk przedsiębiorczości. Główny cel książki został zoperacjonalizowany w formie kompleksowych badań zrealizowanych wśród różnych grup odbiorców na przykładzie regionu łódzkiego. Adresatami badań były trzy grupy respondentów: przedsiębiorstwa (sektor prywatny), instytucje pozarządowe (sektor społeczny) oraz samorządowe władze publiczne (sektor publiczny)¹⁴. Wyników badań nie należy mechanicznie uogólniać na obszar całego kraju, niemniej stanowią one cenne źródło informacji o charakterze pierwotnym. Podstawową tezę integrującą wszystkie obszary badawcze jest stwierdzenie, że inwestycje w wiedzę i kapitał ludzki w przedsiębiorstwach pozwalają generować przewagi konkurencyjne dzięki zwiększonej skłonności do innowacyjności przedsiębiorstw. Planując badania w przedsiębiorstwach, przyjęto trzy hipotezy badawcze¹⁵:

1. Funkcjonujące w środowiskach przedsiębiorczości podmioty oparte na wiedzy mają świadomość znaczenia wiedzy i kapitału ludzkiego w budowaniu

11 E.L. Glaeser, H.D. Kallal, J.A. Scheinkman, A. Shleifer, *Growth in Cities*, „The Journal of Political Economy”, 1992, vol. 100(6), s. 1126–1152; Griliches Z., *The Search for R&D Spillovers*, „Scandinavian Journal of Economics”, 1992, nr 94, s. 29–47; M.E. Sokołowicz, *Rozwój terytorialny w świetle dorobku ekonomii instytucjonalnej. Przestrzeń – bliskość – instytucje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 46.

12 J. Jacobs, *The Economy of Cities*, Random House, New York 1969; M.P. Feldman, D.B. Audretsch, *Innovation in Cities: Science-Based Diversity, Specialization and Localized Competition*, „European Economic Review” 1999, 43, s. 410–411.

13 Z. Przygodzki, *Specjalizacje regionalne – strategie długookresowe czy polityka dostosowawcza? Korzyści i zagrożenia*, [w:] A. Klasik, F. Kuźnik (red.), *Specjalizacja regionalna – współczesne podejścia*, „Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN” 2016, t. 170.

14 Badania zrealizowane zostały w ramach projektu pt. „Polityka i narzędzia kreowania kapitału ludzkiego w regionie” pod kierownictwem Z. Przygodzkiego (nr grantu MNiSzW: NN 114 183938). Szczegółowe wyniki opublikowano w książkach pod redakcją Z. Przygodzkiego pt.: *Kapitał ludzki w regionie łódzkim. Społeczeństwo, edukacja, przestrzeń* oraz *Kapitał ludzki w regionie łódzkim z perspektywy przedsiębiorstw i rynku pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.

15 Autorem badań zrealizowanych w przedsiębiorstwach opartych na wiedzy jest autor książki. Badanie zostało zrealizowane w ramach projektu pt. „Polityka i narzędzia kreowania kapitału ludzkiego w regionie” Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego nr N N114 183938.

przewag konkurencyjnych, dlatego prowadzą w tym zakresie świadomą politykę inwestycyjną.

2. Pozyskiwanie wiedzy specjalistycznej i kapitału ludzkiego z otoczenia jest efektywniejsze i korzystniejsze dla przedsiębiorstw niż inwestowanie w wiedzę ze środków własnych, ponieważ równie skutecznie umożliwia przedsiębiorstwu osiągnięcie przewag konkurencyjnych.
3. Przedsiębiorstwa oparte na wiedzy wykazują wysoką skłonność i zdolność do integracji środowiska przedsiębiorczości, ponieważ potrzebują wiedzy sektorów pokrewnych i właściwego otoczenia instytucjonalnego w celu kreowania własnych innowacji.

Równoległe zaplanowano i zrealizowano badania w instytucjach pozarządowych i wśród przedstawicieli władz samorządów terytorialnych¹⁶. W tym przypadku sformułowano dwie hipotezy badawcze:

1. Partnerstwa publiczno-społeczne determinują sprawność i intensywność działań zmierzających do podnoszenia jakości kapitału ludzkiego w regionie, pod warunkiem odpowiedniego poziomu intensywności i zakresu współpracy budującej zaufanie pomiędzy partnerami.
2. Zakres działań organizacji pozarządowych zaangażowanych w transfer wiedzy w regionie w partnerstwie z jednostkami samorządu terytorialnego jest ograniczony na skutek braku umiejętności współpracy i przekonania o skuteczności efektów współpracy, co dodatkowo minimalizuje wyniki realizowanych przedsięwzięć.

Wykonane badania pozwoliły na realizację postawionych celów oraz weryfikację hipotez badawczych. Syntetyczne wnioski zostały przedstawione w rozdziale podsumowującym: *Decentralizacja i terytorializacja polityki rozwoju kapitału ludzkiego – wnioski i rekomendacje*. W tej części pracy w sposób pragmatyczny dokonano syntezy analiz teoretycznych i empirycznych, formułując jednocześnie zalecenia w zakresie pożądanych kierunków interwencji publicznej i zakresu stymulacji procesów rozwoju za pomocą polityki rozwoju kapitału ludzkiego. Badania ujawniają, że w przedsiębiorstwach innowacyjnych istnieje znaczny potencjał w obszarze skłonności do inwestowania w wartości niematerialne. Aktywności liderów środowisk przedsiębiorczości należy więc ukierunkowywać na poprawę skuteczności i efektywności procesu inwestycji w wiedzę i kapitał ludzki. Działania te powinny przede wszystkim bazować na wykorzystaniu efektów bliskości, wiedzy o potrzebach oraz specyficznych właściwościach środowisk przedsiębiorczości.

16 Autorami badań w instytucjach pozarządowych i wśród przedstawicieli władz samorządów terytorialnych są Z. Przygodzki i J. Chądzyński. Badanie zostało zrealizowane w ramach projektu pt. „Polityka i narzędzia kreowania kapitału ludzkiego w regionie” Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego nr N N114 183938.

CZĘŚĆ 1

**Terytorialny wymiar funkcjonowania
środowisk przedsiębiorczości w gospodarce
opartej na wiedzy – potrzeby współczesnej
gospodarki**

Rozdział 1

Terytorialny charakter procesów rozwoju w warunkach globalizacji

1.1. Terytorium – przestrzeń tworzenia się instytucji i koordynacji zachowań

Przestrzeń pojmowana w różnych wymiarach przez długi czas znajdowała się poza polem zainteresowania ekonomistów głównych nurtów nauki. Nie oznacza to jednak, że nie dostrzegano tej perspektywy jako uwarunkowania rozwoju, lecz że najczęściej nie włączano jej do analiz z uwagi na trudność wykorzystania w konstrukcji modeli rozwoju ekonomicznego. Przez lata przestrzeń pojmowano jedynie w kategoriach przestrzeni fizycznej, sprowadzając większość analiz do kosztów transportu czy lokalizacji i możliwości wykorzystania zasobów naturalnych. W teoriach wzrostu gospodarczego na ogół abstrahowano od kontekstu i pojęcia „przestrzeni”, traktując je w sposób trywialny. Aspekt przestrzeni wprowadzano czasami do analiz porównawczych dotyczących procesów wzrostu lub rozwoju gospodarczego w różnych krajach lub ugrupowaniach krajów. Jednak nie zmienia to faktu, że z punktu widzenia ekonomicznej analizy przestrzennej proponowane modele wyjaśniające procesy wzrostu i rozwoju gospodarczego nadal miały charakter aprzestrzenny. Analizy mechanizmów i procesów wzrostu gospodarczego nie były związane z cechami konkretnej lokalizacji przestrzennej. Bowiem „trudno za taką uznać fakt, że analizujemy zmienność zagregowanych wielkości ekonomicznych w różnych krajach”¹. Jeszcze w latach 90. badacze, posługując się pojęciem terytorium, pojmowali je w rozumieniu formy istnienia przestrzeni o znaczeniu

---

1 K. Malaga, *O niektórych dylematach teorii wzrostu gospodarczego i ekonomii*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, <http://www.pte.pl/pliki/2/12/K.%20Malaga.pdf> (dostęp: 2 kwietnia 2009).

zredukowanym, akcentując przede wszystkim jej ograniczoność w zakresie granic administracyjnych².

Można przyjąć, że zmiana postrzegania przestrzeni zaczęła następować w latach 60. XX w. Do prekursorów niewątpliwie zaliczyć należy François Perrouksa, który dokonał rozróżnienia między tzw. przestrzenią geonomiczną i ekonomiczną. Przestrzeń geonomiczną nazwał przestrzenią „banalną”, posiadającą raczej techniczny wymiar. Dokonał jej interpretacji w kategoriach tradycyjnych czynników lokalizacji. Natomiast przestrzeni ekonomicznej przypisał wymiar bardziej abstrakcyjny, interpretując ją w trzech ujęciach:

- przestrzeń decyzji, planów i zachowań strategicznych podmiotów gospodarczych
- przestrzeń będąca obszarem oddziaływania sił dośrodkowych i odśrodkowych
- przestrzeń stanowiąca homogeniczny agregat, wyodrębniony z otoczenia w kategoriach warunków produkcji, sprzedaży, kosztów itd.³

W podobnym kontekście, choć w zdecydowanie węższym ujęciu, interpretowali pojęcie przestrzeni urbaniści i badacze na gruncie geografii społecznej. Dokonano wówczas rozróżnienia dwóch pojęć: przestrzeń i miejsce. Przestrzenność, jako kategoria bardziej ogólna, abstrakcyjna, jest blisko związana z pojęciem wolności. „Wolność implikuje przestrzeń”. Jednocześnie „zamknięta i uczłowieczona przestrzeń staje się miejscem” – jak pisze Yi-Fu Tuan. Claude Raffestin określił to następująco: „działania aktorów terytorializują przestrzeń”⁴. W porównaniu z przestrzenią, miejsce jest spokojnym centrum ustalonych wartości. „Istotom ludzkim potrzebne jest zarówno miejsce, jak i przestrzeń. Życie człowieka jest dialektycznym ruchem między bezpiecznym schronieniem a przygodą, przywiązaniem a wolnością. W otwartej przestrzeni można intensywnie odczuć walory miejsca, a w samotności zacisznego miejsca ogrom rozciągającej się poza nim przestrzeni staje się dominujący”⁵. Wartość miejsca jest wypadkową wielu zmiennych, począwszy od estetyki⁶, przez kulturę, historię do użyteczności. Elementy te, jak i wiele innych silnie oddziałują na jej walory i ocenę.

2 R. Szul, *Przestrzeń. Gospodarka. Państwo*, „Rozwój regionalny. Rozwój lokalny. Samorząd terytorialny” 26, Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Lokalnego i Regionalnego, Warszawa 1991, s. 32.

3 F. Perroux, *Economic Space: Theory and Applications*, „Quarterly Journal of Economics” 1950, vol. 64(1), s. 92–96, za: M.E. Sokołowicz, *Zagadnienie bliskości w badaniach nad rozwojem terytorialnym. Podejście instytucjonalne*, [w:] A. Nowakowska (red.), *Zrozumieć terytorium. Idea i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 59–60.

4 S. Elden, *Land, Terrain, Territory*, „Progress in Human Geography”, 2010, vol. 34(6), s. 803.

5 Yi-Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987, s. 75.

6 Studia na temat estetyki krajobrazu miejskiego zaproponował w swojej pracy z 1960 r. K. Lynch, *Obraz miasta*, Wydawnictwo Archivolta, Kraków 2011.